

Brauch Magda

Hibák és hibák

1.

Anyanyelvünk nagyon szép volna, ha meg tudnók becsülni, ha vigyáznánk rá legalább annyira, mint mondjuk a ruhánkra, cipőnkre, használati tárgyainkra. De arra nagyon kevesen gondolnak, hogy a szép, tiszta, igényes beszéd éppen úgy hozzánk tartozó tulajdonság (illetőleg annak kellene lennie), mint az ápolt külső, a frizura, a „smink” stb. Sokszor föl tettem magamnak a kérdést: az igényes nyelvhasználatra miért nem kényesek az egyébként kifogástalan megjelenésű emberek. A gondosan kifestett szájból kétszer olyan rosszul hangzik a „-suk-sük”! Vagy csak én esem lépten-nyomon túlzásba, magyarán nekem van egy keréssel több, hogy ilyen tragikusan fogom föl ezt a dolgot?

Szeretném azonnal megcáfolni az előbbi kijelentést (nem azt, hogy egy keréssel több van a fejemben, mert az könnyen meglehet): tragédiáról szó sincs, hiszen beszélünk, magyarul beszélünk, meg is értjük egymást, s amíg ez így van, nincs nagy baj. Beszéd közben nem is lehet mindig odafigyelni a helyes hangsúlyra, kiejtésre, sőt — ha nem váltak vérünnké — a nyelvhelyességi normáknak sem tudunk mindig megfelelni. Ha valakinek fontos mondanivalója van (és kinek nincs), igyekszik minél gyorsabban, hangosabban, meggyőzőbben közölni, s örül, ha egyáltalán meghallgatják. Ilyenkor nem lehet felróni neki, ha a beszédbe becsúszik egy-két nyelvi hiba, tükörfordítás vagy éppenséggel le sem fordított idegen szó, mint például: alimentara, bulletin, blokk stb.

Akkor mit akarok? Mi itt keveréknyelven beszélünk, és nem tehetünk róla, az anyaországiak hanyag beszéde ellen meg úgymint hiába vívok magányos szelmalomharcomat. Odáig nem jut el a szavam, itt meg még jó, ha nem gúnyolnak ki, mint a pusztában prédikáló prófétát. Elnézést a hasonlatért, s azért is, mert sántít, mint minden hasonlat, de ez jutott eszembe. És nem véletlenül. Hiszen ezzel is úgy vagyunk, hogy ha a többség nem figyel is oda, akadnak még olvasók, akiket érdekel, és akiken „fog a szó”. Persze, ők is hibáznak néha, akár csak jómagam, hiszen emberek vagyunk, nem beprogramált gépek (azok is hibáznak).

Igen, hibázunk valamennyien, akik beszélünk, de hiba és hiba között különbség van — mind mennyiségi, mind minőségi szempontból. Ezúttal a durva hibákra szeretnék „vadászni”, de mielőtt elkezdeném, azokat a „nyelvvédőket” szeretném „kiszűrni”, akik úgynevezett nyelvi babonáknak hódolva átesnek a ló túlsó oldalára, és ott is hibát keresnek, ahol nincs. A következőkben ezekről a többé-kevésbé dilettáns nyelvészekről és a nyelvi babonákról lesz szó, hogy mindenekelőtt tiszta vizet öntsünk a pohárba.

2.

Jóllehet a helyes beszéd nem mindenkinek szívügye — olykor átesünk a ló túlsó oldalára, és mindenütt hibát keresünk. Lehet, hogy ehhez hasonló eset velem is előfordult már, de ezúttal inkább azokra az amatőr nyelvészkedőkre gondolok, akik nincsenek tisztában a nyelvhelyességi vagy nyelvtani szabályokkal, illetőleg nem ismerik az ezekben végbement változásokat, s így a régi, elavult szabályok alapján (ami nem egyezik meg a közfelfogással) állítanak föl hamis tilalomfákat. Meg kell azért jegyeznem, hogy ezek a túlzó „nyelvészkedők” alapján véve jót akarnak, szeretik, becsülik anyanyelvünket, foglalkoznak vele, de néha a jóból is megárt a sok, s ezúttal is az történik, hogy a jóakarát, az igyekvés a visszájára fordul.

Akadnak szép számmal túlzó „puristák”, azaz nyelvtisztogatók (a kifejezés még Kazinczyék idejéből származik), akik minden idegen vagy nemzetközi szót, kifejezést száműznének a nyelvből, tűzzel-vassal kiirtanák még azokat is, amelyek már régen meghonosodtak, polgárjogot nyertek. Ezek a telefontávbeszélőnek neveznék (és azon távbeszélőnek), a probléma számukra mindig csak kérdés lenne (pedig néha több mint kérdés), a funkció szót is száműznék, pedig az is több, illetve más, mint szerep, szerepkör. Ez a túlzó tisztogatók már azért sem helyes, mert a már meghonosodott idegen szó szinonimaként — azaz bocsánat: rokonértelmű szóként — is jó szolgálatot tesz a stílus egyhangúságának enyhítésére, ami szintén nem utolsó szempont. Kazinczyék nyelvművelői között is voltak túlzó puristák (200 évvel ezelőtt), de szóalkotásaik nemigen voltak életképesek. Például a stílus maradt, nem lett „irály”, s az oxigén sem lett „éleny”.

Aztán léteznek olyan okoskodók is, akik minden nyelvi kifejezésben logikát keresnek. Kifogásolják azt, hogy az ember felszáll a villamosra, vonatra, autóbuszra, hajóra stb., holott szállni — úgymond — csak a madár tud. Szerintük az is helytelen, ha felcsendül a dal, az ének, a nóta, hiszen ez logikai képtelenség, a csend szó eleve azt jelenti, hogy nem szólalhat meg semmi, az ének legfeljebb „felzendülhet”. Még olyasmit is hallottam (televíziós nyelvi műsorban), hogy egyesek szerint az eszköz szó csak evőeszközt jelenthet, mert szerintük a szó eredete az eszik ige (ez, persze, sajátosan egyéni nyelvészkedés eredménye). Ezekre a kifogásokra nem érdemes sok szót pazarolni, hiszen az efféle „logikátlanságok” eredetét ma már úgyis hiába keresnők a nyelvben, fontos, hogy így honosodtak meg, így helyesek. Tény azonban, hogy helyel-közzel ilyenfajta gáncsoskodásokkal is lehet találkozni, és akkor még nem beszéltünk a valódi nyelvi babonákról.

3.

A nyelvi babonákat, az egykori tilalomfákat a nyelvszokás azóta már elsöpörte. Az évszázadok során a nyelvtan is változik, a helyesírás is, s velük együtt a helyes beszéd normái is. Amit száz éve helytelennek tartott a nyelvi közvélemény, az ma lehet helyes, és fordítva.

A fentiekből következik, hogy az amatőr nyelvészkedőknek egy népes táborát olyan művelt, iskolázott (s főleg idősebb) emberek alkotják, akik valamikor, az iskolában, de az is lehet, hogy a szüleiktől, nagyszüleiktől hallottak egy-egy nyelvhelyességi szabályról (amely, lehet, már akkor is elavult volt). Ilyen tilalomfa volt, például, az, hogy: „magyarban az -andó, -endő nem használandó”. Ez ma már igenis használandó, hiszen annyira tömör szerkezet, hogy egész mellékmondatot képes helyettesíteni. Például „a megtartandó ünnepély” jóval rövidebb szerkezet, mint „az az ünnepély, amelyet majd meg fognak tartani”. Ennél is szigorúbb szabály volt a szenvedő igealak tiltása: a „-tatik, -tetik nem használtatik”. Igaz, hogy manapság is ritkán használtatik ez az alak, pedig kár érte, hiszen ez is tömör, takarékos forma, akárcsak párja, az -ódik, -ődik. Ez utóbbi a nyelvjárá-sokban élő alak, főleg Székelyföldön hallani így: megverődik, megszidódik. Kár, hogy a nyelvi babona következtében az irodalmi nyelvből eltűnt, hiszen nyugodtan élhetne a használtatik, elvégeztetik igealak is (az iskolában tanítjuk is a szenvedő igét).

Másik ilyen nyelvi babona a határozói igenév tiltása létige után. A jelenlegi nyelvi szokás, álláspont szerint ez a tilalomfa csak akkor áll fenn, ha múlt vagy jövő időben használjuk a határozói igenevet, például: meg lett fizetve, el lesz intézve (helyesen: megfizettük, elintézzük). Jelen időben azonban bátran alkalmazható: el van intézve, ki van már fizetve, a hely el van foglalva stb. Vannak, akik ez utóbbi alakokat is kifogásolják, pedig ha jól meggondoljuk, hellyel-közzel még az előbbieket sem helyteleníthetők, ha például hangsúlyozni akarom, hogy valami igenis ki lesz fizetve (de ez csak az én egyéni véleményem).

Az egészséges nyelvérzékű ember általában tudja, mi ellen kell valóban tiltakoznia. Persze, ezeknek a — bocsánat a jelzőért — botcsinálta nyelvészeknek is megvan az az érdemük, hogy legalább nem közömbösek számukra a nyelvi problémák, és bizonyára sok helyes, ma is érvényes szabályt is ismernek, használnak, terjesztenek. A helytelen formákhoz való makacs ragaszkodásukkal azonban kárt okoznak elsősorban akkor, ha ráadásul felelős beosztásban dolgoznak. Ilyenkor hiába vitatkozunk velük, mert a főnöknek mindig igaza van, elég, ha mi tudjuk, mi a helyes, és mi nem, utóvégre mi, kisemberek vagyunk többségben.

4.

Miután kiszűrtük — persze, csak részben — a nyelvi babonákat, a túlzásokat, a kákán is csomót kereső okvetetlenkedéseket, nézzünk szembe a valódi hibákkal.

Az olvasó ezek után jogosan fölteheti a kérdést: ki dönti el, hogy mi a valódi hiba és mi az okvetetlenkedés? Megnyugtatom az olvasót: nem én, hanem az érvényben lévő nyelvi formák, szabályok. Magam csak annyit teszek, hogy összeve-tem ezeket köznapi beszédünkkel, és megállapítom az „eltéréseket”. A szabálytól való eltérés általában hibának számít (hacsak nem stilisztikai célzattal, jellemzésre

használják, de ez inkább a szépirodalomra vonatkozik). Annyi azonban engedjék meg nekem, hogy a szóban forgó szabálytalanságot magam tegyem mérlegre, s eszerint ítéljem meg a hiba és hiba közötti különbséget — természetesen az érvényben lévő nyelvhelyességi normákat is figyelembe véve.

Elöljáróban azt is meg kell említenem, hogy a tárgyalásra kerülő problémákról helyvel-közzel volt már szó (néha többször is), de az eredmény, köznapi beszédünket tekintve, röviden és őszintén szólva: nulla. Lehet, hogy ez így túlzásnak tűnik, de nem azokról beszélek, akik a tanácsok nélkül is ismerik a nyelvhelyesség szabályait, hanem az utcán, üzletekben, villamoson stb. ellesett beszélgetésekre alapozom véleményemet.

Ebből kiindulva a továbbiakban három csoportba sorolnám be azokat a durvább hibákat, amelyek általában az élő beszédben, a társalgási stílusban fordulnak elő.

— Az első csoportba az általános, az egész magyar nyelvterületen észlelhető nyelvtani hibák tartoznak, mint például az úgynevezett -suk, -sük jelenség.

— A második kategóriába sorolnám a mi sajátos kétnyelvűségünkéből eredő helytelen kifejezéseket, tükörfordításokat. Ezeket lehet a legkönnyebben az utcán „ellesni”, de sajnos, nemcsak ott, hanem művelt, értelmiségi körökben is.

— Végül a harmadik csoport amolyan „finom-vegyes” lesz, mert ide kerülnek az úgynevezett pongyolaságok, a nyelvi kényelemszeretet szülöttei, a nyegle kifejezések, amelyek elsősorban az anyaországiak beszédében észlelhetők valamilyen századvégi zsargont képezve, de egy részük már vámmentesen átjött hozzánk a határon, s féltő, hogy a többi sem fog sokat késni. Ezúttal csak a legkirívóbbak, a legkevésbé tolerálhatók kerülnek tárgyalásra. Ez vonatkozik a másik két csoportban fölvetendő problémákra is.

5.

A durva köznyelvi hibák rangsorolása közben jöttem rá, hogy az egész magyar nyelvterületen viszonylag kevés jellemző hibafajtát találunk, de ezek, sajnos, széles körben használatosak. Köztük is első hely illeti meg az úgynevezett -suk-sük jelenséget, más szóval -suk-sükölést.

Talán nem mindenki tudja, miről van szó, pedig a magyarázat rendkívül egyszerű: a -suk-sük nyelvet (már így is nevezik) használók összetévesztik az ige kijelentő és felszólító módú alakját, még pontosabban a kijelentő mód helyett is felszólító módot használnak. Ahelyett, hogy nem szeretjük, nem mondhatjuk, megmutatjuk stb. azt mondják: nem szeressük, nem mondhassuk, megmutassuk. Persze ez a jelenség nem csak többes szám első személyben nyilvánul meg. Nagyon gyakori egyes szám harmadik személyben is, például: azt mutassa (azt mutatja helyett). Felszólító módban ezek az alakok helyesek: mutassa meg, szeressük egymást stb.

Ezúttal igen durva nyelvi hibáról van szó, amely a műveletlenség fokmérőjeként is felfogható, annyit mégis meg kell jegyezni, hogy a felszólító mód „önkényes” használata egyes nyelvjárásokban is él, főleg a Székelyföldön. Valószínűleg ennek a körülménynek tulajdonítható, hogy elvétve igényes beszédű emberek nyelvhasználatában is felbukkan (még egyetemi tanársegéd szájából is elhangzott — magyar szakon —, s az illető az általános felszisszenésre ezzel magyarázta bizonyítványát). A nyelvjárásbeli eltéréseket általában elfogadjuk, de ezt semmiképpen sem tartom helyesnek.

A „-suk-sük”-nél talán még egy fokkal csúnyább a „-csuk-csük”, bár ugyanarról a jelenségről van szó. Még leírni is rossz (hát még kimondani) a megtartsa, megtartsuk alakokat megtartja, megtartjuk helyett, bár a maguk helyén felszólító módban nagyon is helyénvalók: tartsa meg a pénzt, tartsuk meg az előadást.

Kevésbé feltűnő, bár ugyanolyan hiba a „-szuk -szükölés”. Ez, sajnos, az igényesebb beszédű emberek között is elterjedt, sőt olykor még írásban is lehet vele találkozni. Például: kiosszuk a könyveket, felakassza a kabátját (helyesen: kiosztjuk, felakasztja). Nem tudnám pontosan megmondani az okot, de az ilyen formákat igen gyakran „eleresszük” a fülünk mellett (azaz: eleresztjük), éppen ezért olvasóimnak elsősorban ez utóbbira hívnám föl a figyelmét (arra gondolván, hogy ezeket a sorokat inkább a beszédmódjukra igényesebbek olvassák).

6.

Említettem, hogy viszonylag kevés olyan durva nyelvi, nyelvtani hibát fedeztem föl körülöttem vagy tőlem messze élők beszédében, amely az egész magyar nyelvterületen elterjedt (ezen a fogalmon inkább a romániai magyarságot és az anyaországiakat értem, mert, például, a Szlovákiában élő magyarok beszédéről nincsenek közvetlen tapasztalataim). Ezek között első hely illeti meg a -suk-sük jelenséget — ezt írtam az előbbi, de olyan értelemben, hogy az a „legcsúnyább” vagyis a legdurvább. Talán mégsem annyira általános azonban, mint az, amelyről most akarok beszélni.

Mondanék vagy mondanák? — ez itt a kérdés. Talán meglepő lesz, ha most kijelentem, hogy mind a kettő helyes, de mindegyik a maga helyén.

Feltételes mód egyes szám első személyben, alanyi ragozásban a mondanák forma durva, de a mindennapi nyelvhasználatban elterjedt hiba. Előfordul a művelt, iskolázott emberek nyelvhasználatában is, s némi tapintatos nyomozás után rájöttem, hogy nem annyira hanyagságból, mind tudatlanságból. Nem mindenki nyelvész, hogy minden nyelvtani szabályt ismerjen, ráadásul ez a szóban forgó elég bonyolult is.

Abból kell kiindulni, hogy anyanyelvünkben a végződéseknél általában két, néha három alakja is van: -val -vel, -ban -ben, -hoz -hez -höz, -na -ne, -ná -né stb. Ezeket a végződéseket nem szoktuk fölcserélni, mert a magyar anyanyelvű

ember érzi, hogy a magas hangrendű szavakhoz magashangú toldalék járul: szeretne, beszélnek, embernek, a mély hangrendűekhez mélyhangú toldalék: adna, mondanak, szobában (ez a hangrendi illeszkedés törvénye, és általában mindennütt érvényesül). A feltételes mód egyes szám első személyű igealakban — alanyi ragozásban — azonban az illeszkedés elmarad, tehát ez az igealak kivétel a szabály alól. Itt mindig a -nék rag a helyes, akár magas, akár mély hangrendű igehez kapcsolódik, tehát: szeretnék, írnék, ennék, mondanék, olvasnék, álmodnék, játszának, találnék stb.

Mikor mondhatjuk, hogy mondanák? Akkor, ha feltételes mód, többes szám harmadik személyű igealakot használunk — tárgyias ragozásban (az igehez határozott tárgy járul). Tehát: Ők mondanák el a verset, azt akarnák (ők), hogy elmenjünk stb. Ezúttal magas hangrendű szavakban a -nék ragos forma is helyes: ők azt szeretnék, hogy elmenjünk.

Ez a kivétel — az egyes számú első személyű alakban — valószínűleg azért keletkezett, illetve az a magyarázata, hogy a többes számú harmadik személyű alakban él a mondanák változat is, s így a kettő összetéveszthető lenne (de ez csak az én feltételezésem). Úgy gondolom, a magyarázat — minden igyekezetem ellenére — nem szakember számára elég bonyolult. A lényeg tehát: jegyezzük meg, hogy én mindig csak mondanék, aludnék, álmodnék, dolgoznék és akarnék valamit. Legalábbis a jelenleg érvényben lévő nyelvhelyességi (és nyelvtani) szabályok szerint.

7.

Mivel azt ígértem, hogy ezúttal csak az igazán durva hibákra vadászom, eltekintek az olyan enyhébb, már-már a köznyelvben is elfogadott pongyolaságoktól, mint az ikes igeik iktelen ragozása, vagy az igeikötők nem mindig helyes használata, annál is inkább, mert ez utóbbi jelenség inkább a hivatalos nyelvhasználatban divatozik, és ezúttal a köznyelvről van szó. Így az első csoportba tartozó nyelvi vétségekkel nagyjából végeztünk is.

A második kategóriába a mi sajátos földrajzi helyzetünkől adódó hibákat soroltam. Ez a téma, sajnos, örökzöld, és minden bizonnyal az is marad, hiszen a különleges helyzet sajátos nyelvhasználatot eredményez, egy bizonyos keveréknyelvet, amely többé-kevésbé mindannyiunk beszédére jellemző. A kérdés ezek után csak az, hogy milyen mértékben tudjuk kiküszöbölni, száműzni hétköznapi beszédünkől a nem odaillő elemeket.

Egyszerre csak egy nyelven — hirdettem már több ízben azt bizonyítván, hogy a keveréknyelv használata mindkét (esetleg mindhárom) nyelvvel szemben tiszteletlenség, a meg nem becsülés jele. Annak idején, a nyelvújítás korában elsősorban a latin hatás csökkentésén fáradoztak az írók, költők (akik egyszemélyben nyelvészek is voltak), a XX. század első felében Kosztolányiék a német elemeket akarták eltávolítani anyanyelvünkől. Tegyük hozzá: teljes sikerrel. De

ezek után két megjegyzés kívánczik a tollamra: először is ők az anyaország határain belül küzdöttek a nyelv tisztaságáért (ami nem jelenti azt, hogy itt valaki „hivatalosan” akadályozna ebben, de az idegen nyelvi hatás folyamatosan fennáll), másodsor pedig, amit ők nem kis fáradozással értek, azt napjainkban „sikerül” elrontani a rengeteg idegen (elsősorban angol) kifejezéssel, zsargon-elemmel stb. De ez most nem tartozik szorosan ide.

Söpörjünk egyelőre a saját portánk előtt, mert van rá okunk. Sajátos keveréknyelvünkben kétféle alapvető hibát lehet megkülönböztetni: az idegen (jelen esetben román) szó egyenes átvételét és használatát magyar szövegben, magyar végződésekkkel és az úgynevezett tükörfordításokat.

Ez a kétnyelvűség nemcsak esztétikai okokból helytelen, hanem el is választ az anyaországi magyaroktól, akik nemigen értik, ha az „alimentárában” „jaurtot” kérünk vagy „pungát” az áruhoz (azaz joghurtot és zacskót).

8.

Sajátos keveréknyelvünk két alapvető hibafajtájáról szoltam, bár meg kell jegyezni, hogy a kettőt általában párhuzamosan követjük el. Azok, akik válogatás nélkül keverik a magyar beszédükbe az idegen (román) szavakat, rendszerint a tükörfordításokkal is élnek. De maradjunk egyelőre az elsónél.

Ott kell kezdenem, hogy a mi tájainkon román szavakat mindenki használ, akkor is, ha magyarul beszél. Persze, ez elkerülhető volna, de sokszor már-már modorosságként, túlzó purizmusnak hat, ha valaki blokkolás helyett tömbházlakást mond. Csak örülni tudnék, ha nem értenének egyet velem, de annak még jobban örülnék, ha a kölcsönszavakat használók megelégednének a blokkal és, mondjuk, a buletinnal. Ezeken túlmenően azonban összegyűjtöttem egy díszes csokrot a leghasználatosabb kölcsönszavakból.

Tanügyi berkekben — és nemcsak a gyermekek beszédében — használatos a kárnet (ellenőrző könyvecske, röviden ellenőrző), a téza (évharmadi dolgozat), extemporál (rögtönzés), média (átlag), a definitívát- és grádvizsga (véglegesítő és fokozati), a recsiklára, jobb esetben recsiklálás (továbbképző), valamint a hozzájuk társuló magyar ragok: hozd ki a kárnetedet, grádra készül stb.

Ha vége a tanításnak, mindenki siet az „alimentárába”, ahol jaurtot, friskát, koszticát, takimurit, pipótát vásárolunk. Nem arról van szó, hogy így kérjük az eladótól, hanem egymás között magyarul beszélve is így emlegetünk néhány ételféleséget.

Persze, van, aki gépkocsival közlekedik, és természetesen mindig nála van a „kárnet”, de ez már egy másik, aminek még románul sem ez a neve, hanem permis de conducere, magyarul hajtási engedély vagy jogosítvány. A többség azonban tramvájra, azaz villamosra száll, ahol abonamentet, azaz bérletet használ (vagy biletet?).

S ha végre hazaérünk, kezét mosunk a kjuvetában, azaz a mosdókagylóban, sőt le is „dusolunk”, esetleg „csinálunk egy dust” (de ez már a tükörfordításokhoz is tartozik). Majd a televízió elé ülünk, és várjuk, hogy az ekránon (képernyőn) megjelenjen a kép.

Higgyék el, egyáltalán nem túloztam el a helyzetet, sőt! Próbálják meg folytatni a sort, sikerülni fog. Magam is megtehetném, de helyette idézek egy jó tanácsot, amelyet egy boltban lestem el.

„Ha perszonállal mész, nem kell tikett. De ha mégis eléred az akcselerátot, a gárán is kapsz tikettet.”

9.

Az idegen (jelen esetben román) szavakat nehéz elkerülni, de nagy részük súlyos nyelvi hanyagságból kerül a beszédbe. A tükörfordításoktól azonban könnyen megszabadulhatnánk, ha nem volnának olyan széles körben elterjedve. Sajnos, azonban ez a helyzet, és hosszú évek óta egy jottányit sem javult.

A tükörfordítás azt jelenti, hogy valamilyen idegen nyelvben meghonosult kifejezést, esetleg állandósult szókapcsolatot, képes (átvitt) értelmű szólást szóról szóra anyanyelvünkre fordítunk le, holott az a bizonyos szókapcsolat csak az illető nyelvben, tehát eredetiben helyes. Például, ha lefordítanók románra azt a köznapi kifejezést: „Mi újság?”, így hangzana: „Ce ziar?” (ziar = újság, hírlap) Mondanom sem kell, hogy ez nevetséges. Ezért helytelen, ha egy-egy tükörfordítást elfogadunk és használunk.

Nem tudom idézni az eredetijét, de ilyen tükörfordítás a németből átvett „jól néz ki” (azaz tetszetős, csinos, jól fest, jól mutat), illetve az „úgy néz ki” abban az értelemben, hogy úgy tűnik, úgy látszik, a jelek szerint, bizonyára valószínűleg (éppen elég magyar szinonimája van). Sajnos, más német tükörkifejezésekkel ellentétben ezek eléggé használatosak még a sajtó nyelvében is. Szerencsére, a román tükörfordításokkal jobbára csak a köznapi beszédben találkozom, igaz, hogy ott úton-útfélen, de még a „jobb körökben” is.

A legismertebb és leghasználtabb közülük talán a „telefonat ad” kifejezés, hiszen — magával a művelettel — naponta élünk, persze nem a fordításban jelzett cselekedettel, hiszen nemigen van módunkban telefonkészülékeket osztogatni (erős a gyanúm, hogy ez a kifejezés eredetiben sem túl választékos). Ha valaki azt ígéri nekünk, hogy majd ad egy telefont, válaszoljunk úgy, hogy köszönjük, nekünk már van (ha van), és az az egy is elég. Mondjuk meg, hogy inkább telefonáljon.

„Telefont adni” értelmiségi körökben nem szokásos (remélem), de annál többet hallom ott is a „pontra tesz” kifejezést, pedig ez a „pune la punct” tükörfordítása. Igaz, hogy magyarul is rövid és frappáns, mégse helyes a használata (hiszen az anyaországban sem ismerik, és ez a körülmény ilyen esetekben döntő érv). Bizonyára azért terjedt el, mert nekünk is van egy hasonló képes kifejezé-

sünk: „felteszi a pontot az i-re”. Ez azt jelenti, hogy valamit befejez, végleg elrendez, a végére jár. A „pontra tesz” mást jelent: helyre tesz (valakit vagy valamit képes értelemben), elintéz, ráncba szed, vagy — megkövetem — gatyába ráz.

Annak a fővárosi magyar sajtóterméknek a szerkesztőségét sem ártana gatyába rázni, amelyekben többször is olvasható volt a „pontra tesz” tükörfordítás.

10.

A tükörfordítások — mint az eddigiekből is láthattuk — elsősorban köznapi nyelvhasználatunkban élnek, s bár nem szaporodnak (hosszú évek óta ugyanazokat a példányokat észlelem), rendkívül makacsul tartják magukat.

Említettem, hogy a „pontra tesz” kifejezést értelmiségi körökben is hallottam, sőt újságban is olvastam. Elmondhatom ezt — bár írásban még nem találkoztam vele — a „lázat, tüdőgyulladást stb. csinál” szókapcsolatról is, amely elsősorban az egészségügyben dolgozók körében terjedt el, de nem csak ott. Lehet, hogy ez a kifejezés a románban csak így helyes, de anyanyelvünkben a csinál ige amúgy is túlterhelt. Főleg az anyaországiak mindent csak csinálnak, filmet és könyvet, újságot és folyóiratot, szerepet és színházat, aztán az egyszerűbb emberek ebédet és vacsorát, hibát, balesetet, tüzet, lármát s a jó ég tudja még mi mindent, egyedül betegséget nem. Hát akkor mi se csináljunk! Az ember lázas lesz, vagy egyszerűen lázas, vagy belázasodik, a legyengült szervezet könnyen kapja el a ragályos betegségeket, a túlterhelt embert infarktus éri, tüdőgyulladást kap. A magyar ember akkor csinál betegséget, ha szimulálni akar.

S ha már az értelmiségi körökről beszélünk, elmondhatjuk, hogy ezeknek a „jobb” embereknek volt gyerekoszobájuk. Igenis gyerekoszobájuk és nem „otthoni hét évük”, azaz „cei şapte ani de acasă” (ami már úgyis csak hat). Ez is átvitt értelmű kifejezés, hiszen nem az a fontos, hogy a kis gyerekek külön szoba állt rendelkezésére, hanem, hogy jó nevelést kapott (egyébként a román változat is átvitt értelmű, hiszen senki sem állíthatja, hogy a gyermek iskolába lépésekor az otthoni nevelése befejeződik).

A gyerekoszoba és az iskola után a munka, a szolgálat évei következnek. S ha valaki helyesen gondolkodik, igyekszik minél több szolgálatban eltöltött évet összegyűjteni a munkakönyvében, mert egyszer mindenki nyugdíjas lesz (ha megéri). De ez nem „régiség”, hanem szolgálati idő (a régiség anyanyelvünkben ócskaságot jelent, esetleg értékes antik holmit) és nem a „munka mezején”, hanem legfeljebb a munkában, bár ez is fölösleges. A szolgálati idő pontosan és helyesen kifejezi a „vechime în câmpul muncii” fogalmát. A gyengébbek kedvéért a sajtóban zárójelben le lehet írni a román kifejezést, de semmiképpen sem a tükörfordítást. Még idézőjelben sem!

A fentiekhez hozzátehetem, hogy akadnak primitívebb tükörfordítások is (ezt úgy értem, hogy primitívebb beszédű emberek használják őket). Ilyen a „ce mai faci?”-ből keletkezett „Mit még csinálsz?”, ami magyarul helyesen így hangzik: „Hogy

vagy?” Van, aki „veszi a villamost, autóbuszt, vonatot” (a „ia tramvaiul” mintájára), pedig a járművekre akkor is fölszállunk, ha különben nem tudunk repülni (persze, ha valaki „veszi a villamost”, az még aránylag tűrhető, mert van, aki a tramvajt veszi). A közelmúltban hallottam még a „jól van látva” (e bine văzut) és a tart hozzá (ține la el) tükörfelfordításokat. Ezek még rám is az újdonság erejével hatottak.

A legcifrább tükörfordítást saját szememmel láttam vagy 20 éve egy kisváros középületének homlokzatán. Egy magyarországi küldöttséget vártak, és így köszöntötték tagjait: Jó, hogy jöttetek! (azaz: Bine ați venit!)

Igaz, hogy akkoriban az Isten hozott! még nem volt divatban.

11.

Miután, remélem, világosan és félreérthetetlenül fölfedtem a saját különleges helyzetünkből adódó, ám nem elnézhető nyelvi pongyolaságokat, figyeljünk föl arra is, hogy anyaországi testvéreink sem beszélnek kevésbé hanyagul. Igaz, hogy az ottani köznapi beszédet az utóbbi években nem állt módomban úgy tanulmányozni, úgy „ellesni”, mint a sajátunkat, de egyrészt a rádióban és a televízióban elhangzó riportok stílusából is tájékozódni lehet, másrészt ezeknek a hibáknak számottevő hányada már átgyűrűzött hozzánk, úgyhogy csak nyitott füllel kell járni, és azonnal nyomon követhető az összefüggés. Ezúttal tehát nem arról van szó, hogy mindenki másképp hibázik, mert ők ugyan nem használják a mi keveréknyelvünket (aminek objektív okai vannak), de az ő nyelvhasználatuk, azaz nyelvrontásuk nálunk is hat. Ezért kell kétszeresen is résen lennünk. Arról sincs szó, hogy valami „nekem nem tetszik”, mert nem csak az én nyelvi ízlésem tiltakozik a soron következő pongyola, sőt nyegle kifejezések ellen. S hogy ez mennyire így igaz, arra bizonyítékot találtam nemrég egy, a rádióban elhangzó, népszerű, de korántsem nyelvi jellegű műsorban. Arról volt szó, hogy egy folytatásos családregény újságíró szereplője felháborodott — úgymond — anyanyelvünk keréketörése miatt, s bár hirtelenében nem tudtam minden említett példáját lejegyezni (csak fél füllel figyeltem oda, és sejtelmem sem volt arról, hogy ilyesmiről lesz szó, noha a regény a mindennapi visszasságokat szokta bírálni), azt megjegyeztem, hogy a cégtáblákon virító idegen, elsősorban angol kifejezéseket említette, amelyek magyar végződésekkel csinos keveréknyelvet eredményeznek ott is, majd az ilyen piaci és üzletekben szereplő reklámokat bírálta (nem kis felháborodással): ubi, töki, mazsi, csoki stb., valamint egy rokonának a választát, aki azért nem fogadta el a felkínált italt, mert — úgymond — „szoliban” van (csak a szövegösszefüggésből lehet rájönni, hogy ez szolgálatot jelent). Be kell vallanom, nagy örömmel hallottam, hogy a tőlem kifogásolt „kicsinyített nyelvet” mások sem szeretik, és azt is érdekesnek találtam, hogy — nyilván tőlem teljesen függetlenül — az illető is szélmalomharcnak nevezte a nyelvi pongyolaságok elleni tiltakozást.

12.

A durva nyelvi hibák tekintélyes része a nyelvtani szabályok ismeretének hiányából fakad, bár a hanyagságot, a nemtörődömséget sem lehet kizárni. Ezúttal olyan nyelvi jelenségekre szeretnék kitérni, amelyek az első csoportba a -suk-sük mellé is odailleszenek, de nem olyan régiek, és talán nem annyira általánosak, hanem — érzésem szerint — az utóbbi években (évtizedekben?) szaporodtak el. Példáimat ezúttal nemcsak az élő beszédből veszem, hanem az úgynevezett médiák nyelvéből is azzal a megjegyzéssel, hogy úgyis onnan terjed el a leggyorsabban és a „leghatékonyabban” a helytelen beszéd, egyébként az egyszerű dolgozók soraiból verbuvált riportalányok beszéde köznyelvként is felfogható. Sajnos azonban, az említendő hibák egy részét nemcsak a riportalányok, hanem a riporterek, bemondók, tehát a hivatásos szakemberek is elkövetik.

Egyik ilyen gyakran hallható hibás fogalmazásmód ’az, aki’ vonatkozó névmás használata ’az, amely’ helyett. Az aki csak személyre vonatkozhat, az amely pedig tárgyakra, fogalmakra és gyűjtőnevekre. Ez utóbbiak közül a csoport, csapat, nép, párt, frakció, vállalat, szervezet, közösség fogalmak után gyakran hangzik el hibásan az aki névmás: a csapat, aki, az a vállalat, aki, a mi pártunk, aki stb., sőt a közelmúltban ezt a mondatot hallottam a televízióban egy sorsolás alkalmával: Itt vannak a nevek, akik sorsolásra várnak. A név fogalom, sorsolásra csak a nevek viselői várhatnak, különösen, ha az akik névmás vezeti be őket.

A fent említett pártoknak, vállalatoknak, intézményeknek, sajtóorgánumoknak és általában minden szervezetnek van vezetősége, vagy mai helytelen szóhasználatnál élve: vezetése. Ez utóbbi is helyénvaló lenne, hiszen a vezetőségnek kell gondoskodnia a vezetésről, de ez magát az akciót, a cselekvést jelenti, nem pedig a vezető testületet. A vezetőségnek beszélhetünk jó vagy rossz vezetéséről, de a vezetés vezetése — fából vaskarika (pedig ez a súlyos pongyolaság a határon túl és innen is hallható). Sőt, néha már többes számban is: vezetésekről beszélnek (vezetőségek értelemben). „Mi nem akartunk sztrájkolni — mondta a televízióban egy vasúti dolgozó —, de a szakszervezeti vezetések másképp határoztak.”

A pongyolaság újabb pongyolaságot szül, és megzavarja az egyszerű emberek talán ép és egészséges nyelvérzékét is, hiszen ha János bácsi állandóan így hallja emlegetni ezt a fogalmat a hírközlő szervezetekben, ő is „helyesen” akarja kifejezni magát, pláne, ha az a megtiszteltetés éri, hogy riportban szerepel.

Végül igaz, hogy állítólag nyelvjárási jelenség, mégis helytelen a -tól-től rag használata -nál-nél helyett. A tőlem (nálam) nagyobb, attól (annál) több megfogalmazások a magyarországi köznyelvben igen gyakoriak (nálunk, szerencsére, még nem észlelhetők), de azt már mégis túlzásnak tartom, hogy a napokban a rádió déli krónikájában a bemondó így fogalmazott: „Ettől azért szélesebb a választék” (ennél értelemben). Azért az ilyesmi már nyelvi anarchiához vezet.

13.

A nyelvtan és nyelvhelyesség szabályai a legtöbb esetben megegyeznek, mégsem tehetünk köztük mindig egyenlőségjelet. A különbséget elég nehéz szakba önteni. Arról van szó, hogy a nyelvtan szabályai szigorúbbak, egyértelműbbek, a nyelvhelyesség normái gyorsabban változnak, jobban függenek az élő beszéd, a köznyelv alakulásától. Példákra lefordítva az elmondottakat, az, hogy: „én mondanék valamit”, csak így helyes, mert ez a nyelvtan szabályának csak így felel meg, de a nyugi, szaki, ovi, isi stb. esetleg csak egyeseknek (köztük alulírottak) nem tetszik.

Ha azonban a nyelvtan és a nyelvhelyesség szabályai egyaránt tiltanak bizonyos rendellenességeket, akkor nincs magyarázat, nincs kibúvó. Ilyen, például, az a nyelvtani (és nyelvhelyességi) szabály, hogy anyanyelvünkben a személynevek előtt nem használunk határozott névelőt. Nálunk szerencsére ez a hiba még nem terjedt el, de „pestiesen” így mondják: jön a Pista, add oda a Szabónak, várom az Erzsit (ha nem tévedek, itt német nyelvi hatásról van szó).

Az igazság az, hogy még nagyobb zavart teremt e szabály helytelen értelmezése (még az írott nyelvben is). Ez a tilalomfa ugyanis nem vonatkozik az állatoknak adott becenevekre (tehát helyes: a Bodri, a Cirmos), másrészt személyek neve előtt is állhat, ha nem a névre utal, nem hozzá tartozik, csak a mondat szerkesztésben kerül oda, például: A Mari ruhája szép. Az „a” névelő nem Marira, hanem a ruhára vonatkozik (a mondatban nem Mari az alany, hanem a ruha, Mari birtokos jelző). Sőt, az sem hiba, ha izgatott hanghordozással úgynevezett lélektani, emocionális névelőt használunk: Végre itt a Mari!

Szóval ezek a szabályok nem is olyan egyértelműek. Ugyanezt elmondhatjuk az igekötők alkalmazásáról is. Az igekötők rendkívül gazdag kifejezési lehetőségeket teremtenek anyanyelvünkben, hiszen minden igekötős ige (igenév, igéből képzett főnév) új szót, új fogalmat jelent, s így egyetlen alapszóból akár százat is alkothatunk (például a „megy” igéből). Élni kell tehát az igekötőkkel, de nem szabad visszaélni velük, mert nem használhatjuk azokat kényünkre-kedvünkre. Márpedig a mai köznyelvi gyakorlatban éppen ez történik. Vannak „divatos” igekötők, ezeket lépten-nyomon használják, s így kiszorítják a nyelvből a többieket, esetleg fölöslegesen használják őket. Ilyenek a le-, be-, ki- igekötők, amelyek ott is megjelennek, ahol nincs keresnivalójuk. Például: kitárgyalják a programot, kérdést (helyesen: megtárgyalják), beszüntetik a lármát, beígérnek valamit, az emberek beindulnak, esetleg bekeményednek (itt is a meg- igekötőt mellőzik), illetve lekezelik a gépet, szerszámot vagy a járműveken a jegyeket, holott ezeket egyszerűen kezelni kell (a lekezel jelent, azt, hogy valakit lenéznek, lekicsinylően bánnak vele, de a labdarúgó is lekezelheti a labdát). Hasonló példák jelentkeznek a publicisztikai stílusban is, és már nehéz lenne eldönteni, hogy ott vagy a köznyelvben keletkeztek-e. Harcolni is nehéz ellenük, ha a nyelvszokás befogadja. Én a „létszám miatti leterheltség” kifejezést sem találom helyesnek, pedig már

eléggé elterjedt. A „megterheltség” helyesebb volna, bár a megfogalmazás így is eléggé zavaros.

14.

A végére hagytam azokat a nyelvhelyességi hibákat, amelyek keletkezésének oka nem a tudatlanság (hiszen nem nyelvtani szabályok megszegéséről lesz szó), hanem a gondatlan, hanyag megfogalmazás, esetleg a szándékos nyegleség. Egyesek — elsősorban ifjú „títánok” — csak azért is megmutatják, hogy fittyet hányanak a nyelvhelyességi normákra, új szavakat, kifejezéseket találnak ki, az idősebbek meg azért utánozzák őket, nehogy maradnak tűnjenek az ifjúság szemében. Persze, tehetnek akármit, már úgyis megkapták az „ősök” címet, még akkor is, ha csak a harmincas éveiket tapossák. A még idősebbeknek járó jelzők és metaforák nem is tűrik meg a nyomdafestéket, úgyhogy hiába „csipkedik magukat” (hogy ez egyszer én is ilyen kifejezéssel éljek).

S ezzel meg is érkeztünk ahhoz a századvégi zsargonhoz, amelynek jelei már jóval korábban megmutatkoztak, de a század első felében Kosztolányi és nyelv-művelő társai még többé-kevésbé sikeresen harcoltak ellene. Már ők észrevették, hogy a divatos jelzők és a kicsinyítések miatt uniformizálódik, azaz egyhangúvá válik gazdag szókincsünk. Kosztolányi — többek között — szót emelt a „fantasztikus” jelző ellen, amely sok magyar szót kiszorít, s pozitív meg negatív értelemben egyaránt használatos, s haragudott az akció-ruha, akció-burgonya, akció-csokoládé stb. kifejezésekre is (mellyel az olcsó, jutányos, alkalmi vétel szavakat helyettesítették már akkor is). A kicsinyítéseket sem kedvelte, pedig akkor még kevés volt belőlük. Ha most föltámadna, s a mai „magyar” beszédet hallaná, talán ő is szélmalomharcnak nevezné a nyelv tisztogatásáért folyó küzdelmet. A kicsinyítésekről már olyan gyakran szoltam, hogy azt hittem, végleg kimerítettem ezt a témát, aztán mindig újabb példányokkal találkozom, mint nem is olyan régen a „meglepi” (meglepetés), ráadásul színvonalas folyóiratban, s a már idézett ubi, töki (uborka, tök), mazsi-csoki (mazsolás csokoládé) és a szoli (szolgálat). Hát jó — mondhatják egyesek —, hiszen ezek rövidebbek, mint az eredetjük, és miért koptassuk a nyelvünket, ha így is lehet beszélni. Talán lehet, bár néha érthetetlen, de mivé válik így szép anyanyelvünk? Hiszen, ha így haladunk, maholnap (ha nem már ma) szavaink 50 százaléka -i-re fog végződni, figyelembe véve azt a körülményt is, hogy amúgy is sok -i-re végződő képző (melléknévképző, a főnévi igenév képzője) van nyelvünkben, s így sok alapszavunk már eredetileg így hangzik. A nyelvi kényelemszeretet vagy az eredetieskedés, jópofáskodás elrontja anyanyelvünket. Lehet, hogy túl messzire megyek az okok kutatásában, de nem tudom elképzelni, hogy ez mire jó, és kinek jó. A magyar nyelvnek semmiképpen sem.

15.

Lehet, hogy olvasóim nem mindenben értenek egyet velem, de akik elolvasnak egy-egy részt, fejezetet, legalább addig az 5-10 percig anyanyelvünkkel foglalkoznak. S már ez a tény is tiszta haszon.

Nem véletlenül írtam le, hogy talán nem értenek egyet velem. Volt már rá példa, hogy — igaz, csak szóban — megkérdezték: miért ellenzem a kicsinyítéset, vagy miért kifogásolom azt (mert többször is kifogásoltam), ha valaki úgy mondja: Magyarba, Németbe, Olaszba, Csehbe, Lengyelbe megy. Hiszen ez így rövidebb, és miért kell olyan hosszú szót kiejteni, hogy Magyarországra, Németországba stb.

Ezúttal megfordítanám a kérdést. Miért nem lehet a fogalmakat rendesen a nevükön nevezni? Beletörök a nyelvünk, vagy elfárad a szájunk (egészséges emberekre gondolok), ha két szótaggal többet mondunk ki? A szó rendes szótári alakját? Miért nem lehet azt mondani, hogy iskola, óvoda vagy uram bocsá' mazsolás csokoládé? Nem hiszem, hogy csupán nyelvi kényelemszeretetről lenne szó (akik így beszélnek, bizonyára járatták a szájukat olykor fölöslegesen is). Ez igenis nyegleség, kivagyiság, az anyanyelv szándékos rontása azzal a — valószínűleg tudatalatti — szándékkal, hogy valaki eredetinek, jópofának tűnjék a többiek előtt. A rossz példa aztán gyorsan terjed.

Ugyanerről a tőről fakad egy másik „rövidítés” is. Azt hiszem, nem kell bizonyítanom, hogy, elsősorban a beszélt nyelvben, anyaországi testvéreink bennünket, erdélyi, romániai magyarokat röviden románoknak neveznek. Persze, ez több mint nyelvhelyességi kérdés, de onnan eredeztethető. Így rövidebb, így kényelmesebb kimondani, megkülönböztetni a határokon belüli és túli magyarokat. Hiszen nincs benne semmi, csak éppen tévedés, nem felel meg a valóságnak. Ráadásul Romániából gyakran átutaznak „igazi” románok is. Akkor ők kicsodák? Nyilván, ők a románok, mi romániai magyarok vagyunk. De ez öt szótaggal több. Nagy különbség annak, aki olykor lusta kinyitni a száját, inkább az anyanyelvet rövidíti meg (s ezúttal a valóságot is).

Remélem, ha a többi nem is, ez az utolsó példa meggyőzi az olvasót arról, hogy az anyanyelvvel élni kell — nem visszaélni.

